

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته الهیات - علوم قرآن و حدیث

بررسی تطبیقی مبانی حقوق بشر در نهج البلاغه با اعلامیه جهانی حقوق بشر

استاد راهنما:

دکتر محمد رضا ستوده نیا

استاد مشاور:

دکتر محمود جلالی

پژوهشگر:

زینب عباسی تودشکی

مهر ماه ۱۳۸۹

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه الهیات

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات - علوم قرآن و حدیث
خانم زینب عباسی تودشکی
تحت عنوان

بررسی تطبیقی مبانی حقوق بشر در نهج البلاغه با اعلامیه جهانی حقوق بشر

در تاریخ ۸۹/۷/۱۰ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ی عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر محمد رضا ستوده نیا با مرتبه علمی استادیار امضا

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر محمود جلالی با مرتبه علمی استادیار امضا

۳- استاد داور داخل گروه دکتر محسن صمدانیان با مرتبه علمی استادیار امضا

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر مهدی شهابی با مرتبه علمی استادیار امضا

امضای مدیر گروه

دکتر رضا شکرانی

گروه الهیات

جناب آقای دکتر ستوده نیا

و جناب آقای دکتر جلالی

وارث پیامبرانید و امانت دار میراث علم و معرفت

بر سریر علم نشسته اید و نغمه خوان شاخه طوبی شده اید

واژه هایتان نردبان عروج است، و مریدانتان مسافر معراج

و پرورده ی عشق و معرفت جز ثنا زبان ستایشی ندارد

و جز حق شناسی طریق قدر دانی نمی داند.

گر چه واژگان قاصر است و کلام ناقص که تکریمی شایسته به جا آورم و تعظیمی در خور،

ولی با احترام در مقابل طلوع وجودتان به قد قامت علم می ایستم و لطف و بزرگواریتان را

سپاس می گویم.

با شیره ی جان مادر سبزینه ی محبت یافتم و با عرق جبین پدر طراوت بارانِ رویش و
بالندگی.

و اینک آفتاب حبیبی آشنا و همسری دانا بهار شکوفایی ام شد و در مقابل این همه عشق،
نه تحفه ای در خور یافتم و نه هدیه ای شایسته ی سپاس و ستایش؛
و در نهایت شرمندگی این نگارش را که ندای حقوق انسانی و گلبرگ معطر گلشن علوی
است را با کمال احترام خدمت پدر و مادر عزیزم و همسر خردمندم تقدیم می کنم.

چکیده

حقوق بشر یک سلسله حق طبیعی و فطری است که هر انسان در هر نقطه از جهان زندگی می کند، آن ها را حقوق مسلم خود می داند. پدید آورندگان اعلامیه ی جهانی حقوق بشر، برای حفظ حقوق مذکور، مواد اعلامیه ی جهانی حقوق بشر را تنظیم و به تصویب اعضای مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسانده اند. درباره ی حقوق بشر در قرآن و دیگر منابع دینی نکات گوناگونی وجود دارد. در این رساله برای دست یابی به دیدگاه های حقوق بشری امام علی (ع)، نهج البلاغه محور کار قرار گرفته است که هم می توان در آن مبانی و مفاهیم حقوق بشر در اسلام را یافت و هم چگونگی اجرای آن را به خوبی مشاهده کرد. در این رساله سعی بر آن است که با توجه به اهمیت حقوق بشر در جامعه ی کنونی و توجه ی ویژه ی امام علی (ع) نسبت به حقوق انسان ها، دیدگاه های حقوق بشری نهج البلاغه با حقوق برشمرده در اعلامیه ی جهانی حقوق بشر، که در سی ماده به تصویب سازمان ملل رسیده، مورد مقایسه قرار گیرد. نتیجه ی این مقایسه و بررسی این است که میان نهج البلاغه و اعلامیه در برخی از حقوق موجود در اعلامیه اشتراک وجود دارد اما با توجه به تفاوت در مبانی حقوقی هر کدام، تفاوت هایی در برخی از حقوق نیز وجود دارد. هدف از این پژوهش تطبیق گزاره های حقوق بشری نهج البلاغه با حقوق و امتیازات مطرح در مواد اعلامیه است تا از این رهگذر نقاط قوت و ضعف اعلامیه روشن شده و در صورت امکان راه کارهایی برای ترمیم کاستی های اعلامیه، ارائه شود.

کلید واژه ها: اعلامیه ی جهانی حقوق بشر، امام علی، حق، نهج البلاغه.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
۱-۱-۱	مقدمه..... ۱
۲-۱-۱	تبیین مسئله ی پژوهشی ۳
۳-۱-۱	فرضیات و پرسش ها ۴
۴-۱-۱	اهداف ۴
۵-۱-۱	پیشینه ی تحقیق ۵
۶-۱-۱	شرح کلید واژه ها ۶
۷-۱-۱	روش تحقیق و مراحل آن ۷
۸-۱-۱	معرفی نهج البلاغه ۷
۹-۱-۱	تعریف حق و حقوق ۸
۱-۹-۱-۱	تعریف حق ۸
۲-۹-۱-۱	تعریف حقوق ۹
۱۰-۱-۱	تعریف حقوق بشر ۹
۱۱-۱-۱	نگاهی به حقوق بشر در اسلام ۱۰
۱۲-۱-۱	نگاهی به اعلامیه های حقوق بشر ۱۲
۱۳-۱-۱	اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۳
۱۴-۱-۱	مبانی حقوق نهج البلاغه و اعلامیه ی جهانی حقوق بشر ۱۴

فصل دوم: بررسی تطبیقی گزاره های نهج البلاغه و حقوق برشمردده در اعلامیه جهانی

حقوق بشر

۱-۲-۱	حقوق مدنی سیاسی ۲۳
۱-۱-۲-۱	حق کرامت ۲۴
۲-۱-۲-۱	حق حیات ۳۰
۱-۲-۱-۲-۱	رابطه ی قصاص و حق حیات ۳۳
۳-۱-۲-۱	حق امنیت ۳۴
۱-۳-۱-۲-۱	امنیت اجتماعی ۳۸
۴-۱-۲-۱	منع بردگی ۳۹

عنوان	صفحه
۲-۱-۵- حق رفتار انسانی	۴۳
۲-۱-۶- شخصیت حقوقی	۴۵
۲-۱-۷- حق برابری و مساوات	۴۶
۲-۱-۸- تساوی در برابر قانون	۵۲
۲-۱-۹- حق مراجعه به دادگاه	۵۷
۲-۱-۹-۱- حق محاکمه ی عادلانه و علنی	۵۸
۲-۱-۱۰- منع توقیف، دستگیری یا تبعید خود سرانه	۶۲
۲-۱-۱۱- اصل برائت	۶۴
۲-۱-۱۲- عدم دخالت در زندگی خصوصی و حفظ شرافت و آبروی انسانی	۶۷
۲-۱-۱۳- حق مؤطن	۷۰
۲-۱-۱۴- حق پناهندگی	۷۱
۲-۱-۱۵- حق تابعیت	۷۴
۲-۱-۱۶- حقوق خانواده	۷۴
۲-۱-۱۶-۱- اهمیت خانواده	۷۶
۲-۱-۱۶-۲- تساوی حقوق زن و مرد	۷۸
۲-۱-۱۶-۳- آزادی در انتخاب همسر	۸۰
۲-۱-۱۶-۴- مسئله ی کودکان نامشروع	۸۲
۲-۱-۱۷- حق آزادی	۸۳
۲-۱-۱۷-۱- آزادی فردی	۸۴
۲-۱-۱۷-۲- آزادی مذهب و عقیده	۹۰
۲-۱-۱۷-۲-۱- حقوق اقلیت ها	۹۳
۲-۱-۱۷-۲-۲- احکام مرتد	۹۵
۲-۱-۱۷-۲-۱- عوامل تحقق ارتداد	۹۵
۲-۱-۱۷-۲-۲- انواع مرتد	۹۵
۲-۱-۱۷-۳- آزادی اندیشه	۱۰۰
۲-۱-۱۷-۴- آزادی بیان	۱۰۲
۲-۱-۱۷-۵- آزادی احزاب و گروه ها	۱۰۷

عنوان	صفحه
۱-۲-۱۷-۶- حق مشارکت در تعیین سرنوشت سیاسی	۱۱۰
۲-۱۷-۷- محدودیت های آزادی در اعلامیه	۱۱۷
۲-۲- حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	۱۱۸
۲-۲-۱- حق مالکیت	۱۱۸
۲-۲-۱-۱- مالکیت معنوی یا فکری	۱۲۳
۲-۲-۲- حقوق کار و دستمزد	۱۲۴
۲-۲-۳- حق برخورداری از تأمین اجتماعی	۱۲۹
۲-۲-۴- حق تعلیم و تربیت	۱۳۳
۲-۳- مواد ۲۸-۳۰	۱۳۶
فصل سوم: نتیجه گیری	
دستاوردها و راه کارها	۱۴۸
پیوست	۱۵۲
منابع و مآخذ	۱۶۹

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

وجود کشتار های جمعی، تبعیضات نژادی، فقر و گرسنگی و قاچاق انسان نشان دهنده ی آن است که جوامع انسانی همواره در معرض نقض اساسی حقوق بشر قرار دارند. لذا صیانت از کرامت انسانی نیازمند کارهای عملی برای تحقق آرمان های مشترک بشریت یعنی صلح، امنیت، رفع تبعیض و عدالت است. صدور اعلامیه ی جهانی حقوق بشر در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ و میثاق ها و پروتکل های مرتبط و ایجاد نهادهای حقوق بشر گامی هایی است که جامعه ی جهانی در این راه برداشته است.

حقوق بشر یک سلسله حق های طبیعی فطری است که هر انسانی در هر نقطه از جهان قرار دارد، آن را حقوق مسلم خود می داند و پدید آورندگان اعلامیه ی جهانی حقوق بشر، برای حفظ آن، مواد این اعلامیه را تنظیم و به تصویب اعضای مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسانده اند و هم اکنون کشورهایی که عضو این سازمان هستند، مواد این اعلامیه را قبول دارند (قربانی ۱۳۶۰: ۱۴۲).

از منظر دین می توان گفت حقوق بشر، حقوق بنیادین و پایه ای است که هر انسان از آن حیث که انسان است، فارغ از رنگ، نژاد، زبان، ملیت، جغرافیا و احوال متغیر اجتماعی یا میزان قابلیت و صلاحیت ممتاز فردی و نیز هر نوع عارض دیگری، از خداوند دریافت کرده است (باقر زاده ۱۳۸۷: ۴۵۸).

حقوق بشر در شکل امروزی آن، که از طرف دولت های غربی مطرح می شود، به طور تاریخی و ایدئولوژیکی در مالکیت آن هاست و هسته ی اصلی آن از ارزش های عصر روشن فکری و فرد گرایی گرفته شده است (Blackburn 1997:10). این حقوق طی قرن اخیر، رشد فزاینده ای داشته و هر چند خاستگاه آن غرب است، بدین معنا نیست که سایر نظام ها و فرهنگ ها از داشتن مفاهیم آن بی بهره اند، گرچه ممکن است نگاه آن ها به مسائل و زیر ساخت های حقوق بشر متفاوت باشد.

در این میان دین اسلام به دلیل آن که از نظام حقوقی شاخصی برخوردار است و نیز به این دلیل که در برخی از کشورهای اسلامی حقوق و سیاست منبعت از شریعت اسلام است، یا این که تصویب قوانین مشروط به عدم مخالفت با شریعت است؛ در حیطه ی مباحث حقوق بشر، جایگاهی خاص دارد (عمید زنجانی ۱۳۸۶: ۱۶۳).

بنابراین با توجه به اهمیت فراوانی که حقوق بشر در جهان کنونی دارد و جایگاه خاص دین اسلام، مسئله ای که در چند سال اخیر مورد توجه ی حقوق دانان اسلامی قرار گرفته بحث تطبیقی حقوق بشر اسلامی و غربی است.

اندیشمندان اسلامی در این زمینه به سه گروه تقسیم می شوند:

گروه نخست به حقوق بشر خارج از حیطه ی اندیشه ی اسلامی توجه می کنند. آن ها اصولاً حقوق بشر را متعلق به حوزه ی غیر دینی تفکر بشری می دانند و آن را به صورت مستقل از حوزه ی دین مورد بحث و بررسی قرار می دهند.

گروه دوم دیدگاهی کاملاً متفاوت با گروه نخست دارند. آن ها با مطرح کردن دیدگاه های مذهبی ناب، به طور کلی اندیشه ی دینی و نگاه اسلام به مفاهیمی چون حقوق و آزادی را با نگاه انسان گرایانه ی حقوق بشر متفاوت می دانند.

گروه سوم با رویکرد میانه ای به بررسی این مسئله پرداخته، لذا میان پاره ای از اصول بنیادین اعلامیه ی جهانی حقوق بشر و اندیشه ی اسلامی تفاوت های ماهوی نمی یابند، اما معتقدند در برخی از موارد، اسلام نمی تواند با احکام این اعلامیه هم خوان باشد (سلیمی ۱۳۸۰: ۱۴).

به هر حال دیدگاه‌ها و شیوه‌های متفاوت بررسی مسائل حقوق بشر، خود گویای تنوع نظر موجود میان متفکران مختلف اسلامی است که یافتن پاسخی و مورد وفاق همگان شاید در اندیشه‌ی کنونی اسلامی و به طور کلی اندیشه‌ی اسلامی ممکن نباشد.

بنابراین از آن جایی که اعلامیه جهانی حقوق بشر در جهت بهبود وضعیت انسان‌ها در جوامع مختلف به وجود آمد و نیز از آن جایی امام علی (ع) در دوران حکومت پنج ساله، تمام تلاش خود را در جهت بهبود اوضاع جامعه به کار برد، بر آن شدیم تا در این رساله به بررسی و مقایسه‌ی نهج البلاغه با اعلامیه در این خصوص بپردازیم، تا این رساله گامی باشد در جهت نشان دادن توجه‌ی ویژه‌ی اسلام به مسئله حقوق بشر، که همواره در جهان کنونی به نقض آن متهم است.

این رساله در سه فصل، با رویکرد میانه‌ای، به بررسی مبانی و دیدگاه‌های حقوق بشری نهج البلاغه و مواد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر پرداخته است.

در فصل اول کلیاتی از جمله طرح کلی رساله، مباحثی در خصوص معرفی نهج البلاغه و حقوق بشر، تاریخچه‌ی حقوق بشر در اسلام، مبانی حقوق بشر در نهج البلاغه و اعلامیه و برخی مباحث دیگر بیان شده است.

در فصل دوم دیدگاه‌های حقوق بشری نهج البلاغه با حقوق برشمرده در اعلامیه مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته است. گزاره‌هایی که منطبق با مواد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر است در ذیل هر کدام از حقوق بیان شده و در نهایت در صورت تفاوت میان نهج البلاغه و اعلامیه در زمینه‌ی حق خاصی، تفاوت‌ها و نقدهایی نسبت به آن‌ها، از منظر نهج البلاغه آمده است.

در فصل سوم به صورت خلاصه، گزارش هر کدام از فصل‌ها بیان شده و در پایان دستاوردها و راه کارهایی برای اعلامیه بیان شده است. هم چنین در قسمت پیوست این رساله، گزاره‌های منطبق با مواد اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر در قالب جدول ارائه گردیده است.

۱-۲- تبیین مسئله‌ی پژوهشی و اهمیت آن

اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر حاصل تلاش انسان‌ها برای دستیابی به آزادی و عدالت در جهان معاصر است. پس از جنگ جهانی دوم در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر که شامل یک مقدمه و سی ماده است از طرف مجمع عمومی سازمان ملل به تصویب رسید و بیشتر کشورهای جهان متعهد به رعایت آن شدند.

در کتاب نهج البلاغه موارد متعددی از حقوق، مورد توجه ی امام علی (ع) قرار گرفته و به مناسبت هایی از آن ها بحث شده است که از جمله آن ها می توان به حقوق و ارزش انسان ها اشاره کرد. پیش از آن که بشریت با گذشت قرن ها و تحمل مشکلات و تشکیل کنفرانس ها به حقوق بشر دست یابد، امام علی (ع) آن را مورد توجه قرار داده و در به کار بستن آن پیشگام بوده اند.

در این رساله سعی می شود تا گزاره های منطبق با مبانی حقوق بشر، از دیدگاه امام علی (ع) در نهج البلاغه با اعلامیه ی جهانی حقوق بشر مورد بررسی و تطبیق قرار گیرد، و از این رهگذر مواردی که با نهج البلاغه مطابقت دارد مورد بررسی قرار گرفته و در مواردی نیز که مطابقت ندارد، تفاوت های آن بیان شده است و در حد توان کاستی های آن به نقد در خواهد آمد، تا بتوان با ارائه ی نظریات تکمیلی و کوشش مجامع بین المللی، نکات دیگری را که در اعلامیه ی حقوق بشر مسکوت مانده در متن اعلامیه آورده شود.

۱-۳- فرضیات و پرسش ها

- به نظر می رسد برخی از اصول اعلامیه ی جهانی حقوق بشر با مبانی حقوق بشر در نهج البلاغه هم خوانی دارد.

- آیا می توان الگویی نوین بر اساس مبانی حقوق اسلامی برای اعلامیه ی جهانی حقوق بشر ارائه نمود؟

- چه مبانی و حقوقی در نهج البلاغه مورد تأکید قرار گرفته و لیکن در اعلامیه ی جهانی حقوق بشر به آن اشاره نشده است؟

- از دیدگاه نهج البلاغه چه نقدی به اعلامیه ی جهانی حقوق بشر وارد است؟

۱-۴- اهداف

- بررسی تطبیقی مبانی و گزاره های حقوق بشر که از متن نهج البلاغه استنباط می شود با اعلامیه ی جهانی حقوق بشر.

- نقد و ارائه ی راه کار هایی احتمالی برای ترمیم کاستی های اعلامیه ی جهانی حقوق بشر.

۱-۵- پیشینه تحقیق

در مورد مسائل حقوق بشر که شکل مدون آن در اعلامیه ی حقوق بشر فرانسه و بعد از آن در اعلامیه ی جهانی حقوق بشر تبلور یافته است، جهان اسلام برخورد هایی چون طرد، توجیه و انطباق و یا الگوگیری از اعلامیه ی حقوق بشر را داشته است. عده ای با زمینه ی الگوگیری از اعلامیه ی حقوق بشر در این مقام برآمدند که به گونه ای مستقل، اصول و موازین حقوق بشری پذیرفته شده در اسلام را گردآوری نموده و طی اعلامیه ای آن ها را اعلام دارند.

از آن جا که در قرآن کریم و دیگر منابع دینی ما، نکات گوناگون و مرتبط با این موضوع وجود دارد، در تدوین اعلامیه های حقوق بشر اسلامی و نیز کتبی که در این رابطه تدوین شده اند بسیار به قرآن و روایات استناد شده، که از جمله می توان به کتب زیر اشاره کرد:

- جعفری، تحقیق در دو نظام حقوق جهانی بشر از دیدگاه اسلام و غرب، مؤسسه ی تدوین و نشر آثار علامه جعفری، ۱۳۸۶

- گروه نویسندگان، حقوق بشر از دیدگاه اسلام، آراء دانشمندان ایرانی، الهدی، ۱۳۸۰

- قربانی، اسلام و حقوق بشر، نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲

- حقیقت، میر موسوی، حقوق بشر از دیدگاه اسلام و دیگر مکاتب، مؤسسه ی فرهنگی دانش و اندیشه ی معاصر، ۱۳۸۱

- بسته نگار، حقوق بشر از منظر اندیشمندان، نشر انتشار، ۱۳۸۰

در این میان کتب و مقالاتی که تنها با استناد به روایات امام علی (ع) تدوین یافته اند، که عبارتند از:

- جرداق، جرج، امام علی (ع)، صدای عدالت انسانی، نشر خرم، ۱۳۶۹. نویسنده ی مسیحی این کتاب به بررسی سخنان امام علی (ع) اعلامیه ی حقوق بشر فرانسه که شامل ۱۷ ماده است، می پردازد.

نصر اصفهانی، محمد، اعلامیه ی جهانی حقوق بشر و اندیشه ی علوی، مجموعه مقالات همایش دین و دنیا از منظر امام علی (ع)، فرهنگ مردم، ۱۳۷۹. در این مقاله سعی شده است با رویکرد مطابقت کامل میان اندیشه ی

امام علی (ع) و اعلامیه به بررسی سخنان امام علی (ع) با اعلامیه پرداخته، به گونه ای که در آن برخی از مواد اعلامیه که تفاوت فراوانی با حقوق اسلام دارد، مشابه فرض شده است.

- تهرانی دوست، فاطمه، حقوق بشر در نهج البلاغه، انتشارات منیر، ۱۳۸۳. در این کتاب نویسنده با تکیه بر عهد نامه ی مالک اشتر به بررسی برخی از مواد اعلامیه با عهد نامه می پردازد.

- ابراهیمان، حجت الله، ره یافت های حقوق بشر نهج البلاغه، پردیس قم دانشگاه تهران، ۱۳۸۵. در این پایان نامه نویسنده هشت حق از حقوق بشر که در اعلامیه ی جهانی حقوق بشر آمده و در قانون اساسی جمهوری اسلامی به آن تصریح شده، از دیدگاه نهج البلاغه مورد بررسی قرار داده است.

پر واضح است که هیچ کدام از مواردی که در بالا ذکر شد به بررسی تطبیقی میان حقوق بشر در نهج البلاغه با اعلامیه ی جهانی حقوق بشر پرداخته اند و لذا وجه تمایز این رساله با موارد فوق بررسی تطبیقی این مسئله صرفاً از دیدگاه نهج البلاغه و نیز بیان مشابهت ها و تفاوت های میان گزار های حقوق بشر نهج البلاغه با اعلامیه ی جهانی حقوق بشر و در صورت امکان، نقد موارد اختلافی می باشد.

۱-۶- شرح کلید واژه ها

نهج البلاغه (Nahjolbalaghah): نهج البلاغه مجموعه ای است از خطبه ها، نامه ها و کلمات حکمت آمیز امام علی (ع) که توسط سید رضی در سال چهار صد هجری جمع آوری شده است (قریشی ۱۳۸۵: ۱۱).

حقوق بشر (Human Rights): حقوق بشر شناسایی حیثیت ذاتی اعضای خانواده بشری و حقوق یکسان و انتقال ناپذیری است که اساس آزادی و عدالت جهانی و آرمان مشترک تمام مردم و کلیه ی ملل است (گروه نویسندگان ۱۳۸۰: ۲).

اعلامیه جهانی حقوق بشر (Universal Declaration Of Human Rights): این اعلامیه در ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ به تصویب سازمان ملل رسیده و متشکل از یک مقدمه و سی ماده است (حقیقت و میر موسوی ۱۳۸۰: ۷۵).

۷-۱- روش تحقیق و مراحل آن

روشی که برای تدوین این رساله در نظر گرفته شده، کتابخانه ای- اسنادی می باشد.

۸-۱- معرفی نهج البلاغه

کتاب نهج البلاغه مجموعه است از سخنان امام علی (ع) که توسط ابوالحسن محمد بن حسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن موسی بن جعفر علیه السلام معروف به "سید رضی" در سال ۴۰۰ هجری قمری تألیف و جمع آوری شد.

این کتاب از سه بخش جداگانه تشکیل یافته است:

بخش اول: خطبه ها و کلمات امام علی (ع)، شامل ۱۲۵ خطبه و ۱۱۱ کلمه و ۴ قول، که ۱۲ قطعه از خطبه ها یا کلمات دعاست.

بخش دوم: نامه ها، شامل ۶۳ نامه، ۱۲ وصیت و سفارش و بخش نامه، ۲ فرمان، یک دعا و یک پیمان نامه است.

بخش سوم: حکمت ها، شامل ۴۸۰ جمله ی کوتاه حکمت آمیز است که همگی تحت عنوان "قال علیه السلام" آمده است. در میان حکمت ۲۶۰ و ۲۶۱، نه جمله ی کوتاه از کلمات غریبه ی آن حضرت تحت عنوان "و فی حدیثه علیه السلام" توسط سید رضی توضیح داده شده است (جعفری ۱۳۸۰: ۳-۴۱).

شایان ذکر است که خطبه ها و نامه ها و کلمات حکمت آمیز آن حضرت فقط به مواردی که سید رضی جمع آوری کرده محدود نمی شود، بلکه ایشان قسمت هایی را که از نظر وی در اوج فصاحت و بلاغت بوده، نقل کرده است. چنان که در باب خطبه ها می گوید: "باب المختار من خطب امیرالمؤمنین علیه السلام" و در ابتدای نامه ها می فرماید: "باب المختار من کتب مولانا امیرالمؤمنین علیه السلام و رسائله الی اعدائه..." و پیش از شروع کلمات حکمت آمیز می گوید: "باب المختار من حکم امیرالمؤمنین علیه السلام" یعنی این موارد قسمت هایی است که من انتخاب کرده ام (قریشی ۱۳۸۵: ۱/۱۲).

نهج البلاغه کتابی تخصصی نیست که دانشمندی متخصص در رشته ای از دانش ها تألیف کرده باشد، بلکه پرتوی درخشان از هدایت قرآن است که انسان را از جنبه ها و ابعاد گوناگون مورد توجه قرار داده و در مسیر

معینی می‌اندازد و به سوی هدف بی‌نهایت راهبری می‌کند. در عین حال از آن جایی که نهج البلاغه گزیده‌ای از سخنان امام علی (ع) است که در موقعیت‌ها و مناسبت‌های گوناگون بیان شده، می‌توان موضوعات چندی در این کتاب دید که برجسته‌ترین آن‌ها به شرح زیر است: توحید و معرفت، نبوت و هدایت، موعظه و حکمت، معاد و قیامت، رهبری و سیاست و اقتصاد و اجتماع که در آن شرایط و وظایف رهبر، حقوق مردم، روابط مردم با یکدیگر و عدالت اجتماعی یافت می‌شود.

از نخستین زمانی که نسخه‌های این کتاب به وسیله‌ی سید رضی در جامعه‌ی علم و ادب راه یافت با استقبال کم‌نظیری رو به رو گردید و شگفتی همگان را برانگیخت و در کرسی‌های تدریس مورد بحث و آموزش اندیشمندان قرار گرفت. استقبال بی‌مانند از نهج البلاغه به خاطر مزایا و زیبایی‌های لفظی و معنوی، جامعیت و سبک محکمی است که در آن به روشنی مشاهده می‌شود و این کتاب را از حیث نثر عربی نیز در مقام برتر قرار می‌دهد. امام علی (ع) در گفتار خود، دانش، سیاست و معنویت را با فصاحت و بلاغت و گزیده‌گویی در هم آمیخته، به طوری که هر کس نهج البلاغه را بخواند و با ادبیات عربی آشنا باشد، به روشنی این حقیقت را درک می‌کند (هیئت تحریریه‌ی بنیاد نهج البلاغه ۱۳۷۳: ۱۶۴).

پر واضح است که نهج البلاغه پس از قرآن و احادیث نبوی، و تحت تأثیر شدید این دو منبع، از بزرگ‌ترین دریاهای معارف بشری است که شایسته است انسان‌ها بدان پرداخته چرا که اگر چه به تمامی معارف آن نیز دست نیابند اما یقیناً به دانش‌هایی به فراخور تلاششان دست خواهند یافت.

۹-۱- تعریف حق و حقوق

۱-۹-۱- تعریف حق

همه‌ی ما در محاورات عرفی، با کاربردهایی از واژه‌ی حق آشنا هستیم. این کلمه در اصل و ریشه‌ی زبان عربی به معنای ثبوت و تحقق است (مصباح یزدی ۱۳۸۷: ۱/۲۲).

حق در لغت به معنی راست و درست، ضد باطل، ثابت و واجب و هر کاری است که واقع شود و نیز به معنی یقین، عدل، نصیب و بهره‌ی چیزی و ملک و مال به کار می‌رود (عمید ۱۳۷۱: ۱۰۵).

حق در اصطلاح فقه و حقوق دارای معانی متفاوتی است:

حق در فقه به دو معنی به کار می رود: ۱- حق در مقابل حکم؛ به این معنی که در قانون اموری پیش بینی شده که شخص می تواند به قصد خود برخی از آن ها را تغییر دهد. این امور قابل تغییر را حق می گویند.

۲- حق به معنی نوعی از مال است؛ در مقابل عین، دین و منفعت و انتفاع (جعفری لنگرودی ۱۳۶۸: ۶۸).

حق در حقوق به معنای توانایی و قدرتی است که هر کشور به اشخاص می دهد تا از مالی به طور مستقیم استفاده کنند و یا انتقال مال و انجام دادن کاری را از دیگری بخواهند (کاتوزیان ۱۳۸۵: ۲۴۹).

۱-۹-۲- تعریف حقوق

حقوق در معانی مختلفی به کار می رود:

الف) مجموع قواعدی که افراد جامعه باید آن ها را در روابط خود رعایت کنند و بر اساس آن قواعد، اختیارات و آزادی های هر کس و تکالیفی که در برابر دیگران دارند تعیین می گردد (عاملی ۱۳۵۰: ۲).

ب) برای تنظیم روابط مردم و حفظ نظم در اجتماع، حکومت برای هر کس اختیاراتی در برابر دیگران می شناسد و توان خاصی به او می بخشد. این امتیاز و توانایی را حق می نامند که جمع آن حقوق است. به این قسم از حقوق، حقوق فردی هم گفته می شود؛ مانند حق حیات، حق مالکیت، حق آزادی شغل و بخشی از این حقوق گاهی با عنوان حقوق بشر مورد حمایت قرار می گیرد.

۱-۱۰-۱- تعریف حقوق بشر

در میان حقوق دانان غربی در خصوص مفهوم حقوق بشر اختلاف نظر است (Shestack 1989: 74). در واقع مسئله این است که آیا منظور از حقوق در این جا اعطای امتیاز به یک فرد در برابر تکالیفی که بر عهده دارد است، و دولت به عنوان مقام اعطا کننده، حق دخل و تصرف و محدود کردن آن ها را دارد؟ یا به معنای مصونیت یا امتیاز انجام برخی کارها، و یا قدرت بر ایجاد یک رابطه ی حقوقی است که اگر دولت ها از آن تخلف کنند، از افراد صاحب حق، علیه دولت حمایت می شود؟ (همان). بنابراین ارائه ی یک تعریف واحد و مشخص مشکل است (Rebecca 1997: 277).

در واقع حقوق بشر به معنای مصطلح آن در حقوق غرب سابقه‌ی تاریخی کهنی ندارد. اصطلاح حقوق بشر نسبتاً جدید است و تنها بعد از جنگ جهانی دوم و تأسیس سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۰ وارد ادبیات حقوقی و محاورات روزمره شد. این عبارت جایگزین اصطلاح "حقوق طبیعی" و "حقوق انسان" گردید که قدمتی بیشتر دارند.

تعریفی که از میان تعاریف متعدد برای حقوق بشر می‌توان برگزید عبارت است از؛ مجموعه‌ای از امتیازات دارای مضمون و مفهوم والای انسانی که انسان با صرف نظر از هر گونه وابستگی دینی، نژادی، جنس و مانند آن و حتی میزان قابلیت و صلاحیت فردی و بدون توجه به اوضاع و احوال متغیر اجتماعی از آن برخوردار است و به کرامت و احترام و شخصیت انسان ارتباط دارد (قربان نیا ۱۳۸۰: ۱۴-۲۱۳).

هم چنین در تعریف حقوق بشر گفته اند: الف) تعریف عامی که بیان می‌کند حقوق بشر حقوقی است که انسان از آن جهت که انسان است و با قطع نظر از فرهنگ‌ها و ادیان دارد. این تعریف از زمانی که فلسفه به وجود آمد، مطرح بوده است. ب) تعریف دوم خاص است و آن حقوق بشری است که به شکل مدون در مجمع عمومی سازمان ملل پذیرفته شد و در مجموعه اعلامیه‌های حقوق بشر و میثاق‌های آن بیان شد (ابراهیمان ۱۳۸۵: ۱۴).

شایان ذکر است با آن که حقوق بشر ماهیت قرار دادی ندارد ولی به منظور تضمین اجرای آن، دولت‌ها صراحتاً متعهد شده‌اند آن را برای آحاد بشر رعایت نمایند.

۱-۱۱- نگاهی به حقوق بشر در اسلام

در اواخر قرن ۶ میلادی با بعثت پیامبر (ص) شریعتی در جهان بشریت به وجود آمد که در مدتی اندک توانست یکی از تمدن‌های بزرگ جهان را پی‌ریزی نماید. شریعت پیامبر اکرم (ص) اصول و قوانین خاصی را در زمینه‌ی اعتقادات، اخلاق، اقتصاد، سیاست، فقه و حقوق ایجاد نمود. طبعاً چنین شریعتی دیدگاهی جدید نسبت به مسائل انسان به ارمغان آورد. این مطلب آن جایی بهتر قابل فهم می‌گردد که فضای حاکم بر شبه جزیره‌ی عربستان و نیز قوانین حاکم بر روابط انسانی را در آن جا از نظر بگذرانیم. در چنان فضایی شریعت جدید همگان را به سوی خدایی دعوت می‌کرد که همگان را به سوی یگانه پرستی و دوری از ظلم و ستم و برابری دعوت می‌کرد و پیامبرش هم چون دندان‌های یک شانه مردم را برابر می‌دانست.